

РОЗДІЛ II. ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА ДАВНІХ ЧАСІВ І СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

УДК 903.415(477.51)

Р.О. Гордієнко

НОВІ ПАМ'ЯТКИ СЕРЕДНЬОДНІПРОВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ПІВНІЧНО-СХІДНОЇ УКРАЇНИ

У запропонованій статті вводяться до наукового обігу матеріали шести нових пам'яток середньодніпровської культури північно-східної України. Ареал побутування культури розширюється на північ до басейну Псла.

Ключові слова: середньодніпровська культура, поселення, могильник.

Вивчення пам'яток середньодніпровської культури (далі СДК) на Лівобережжі почалося у 40-х роках ХХ ст. Під час дослідження стоянки Мис Очкинський на Десні М.В. Воеводський відзначав наявність на багатьох місцевих пізньонеолітичних стоянках фрагментів посудин, близьких за формою до середньодніпровських, що, на його думку, вказувало на зв'язок із місцевими культурами неолітичної доби, зокрема культурою ямково-гребінцевої кераміки [8, с. 317]. У 1947 р. ним було досліджено і поховання, яке також можна віднести до СДК [18]. У 1948 р. Д.Т. Березовцем під час розкопок багатощарового городища біля с. Волинцеве Путивльського району Сумської області також було знайдено керамічні матеріали СДК [5, с. 66]. У 1950 р. Н.П. Амбургер відкрила поселення СДК в урочищі «Ближние колки» біля с. Нова Слобода посеред Молчанського торфовища. Воно займає піщану діюну в заплаві біля корінного берега Сейму. На розораній поверхні діюни було зібрано підйомний матеріал, представлений фрагментами ліпного посуду доби бронзи та кварцитовими знаряддями. Серед керамічного матеріалу є два фрагменти стінок із відбитками шнура і 15 уламків посудин, орнаментованих прокресленим стрічковим орнаментом. За характером орнаменту посудини Н.П. Амбургер проводить аналогії з матеріалами Мар'янівського поселення [1].

У науковому обігу поселення відоме з 1930 р. [19]. У 1977–1978 рр. воно досліджувалося Середньодніпровською експедицією І.І. Артеменка. У ході цих досліджень було з'ясовано, що поселення відноситься до пізнього етапу СДК [4].

Переважає більшість пам'яток СДК на Лівобережжі Дніпра належать до середнього та пізнього етапів існування культури. Усі пам'ятки, розташовані на Десні та Сеймі, І.І. Артеменко датує пізнім етапом СДК [6, с. 19]. На цей час ареал культури значно збільшився, поширившись до басейну р. Сейм. Розселення відбувалося поступово, шляхом культурної і етнічної асиміляції

місцевого населення [7, с. 372].

Список вже відомих на сьогодні пам'яток СДК у цьому регіоні можна доповнити ще п'ятьма новими об'єктами, виявленими в ході археологічних розвідок та в результаті вивчення матеріалів фондів музеїв Сумської області.

У 2004 р. на північ від с. Таранське Конотопського району Сумської області в піщаному кар'єрі, розташованому на підвищенні у заплаві лівого берега Сейму і правого берега його притоки р. Куколка, зібрано виразний матеріал доби бронзи, а саме фрагменти ліпного посуду, крем'яні скребачки і пластина з ретушшю [9]. Привертає увагу фрагмент орнаментованої посудини з високими ледве відігнутими вінцями, прикрашеної стрічкою з чотирьох паралельних горизонтальних ліній відбитку шнура. Відбиток шнура прокладено і по зрізу вінця. За характером орнаменту фрагмент можна віднести до групи посуду СДК (рис. 1, 5). Варто зазначити, що поселення майже повністю знищене піщаним кар'єром, у стінках якого зафіксовано культурний шар до 0,3 м [11].

У 2011 р. на захід від с. Запсілля Краснопільського району Сумської області на високому мисі корінного правого берега р. Псел автором під час археологічної розвідки також було зібрано підйомний матеріал у вигляді фрагментів ліпного посуду доби бронзи [12] (пос. Запсілля – 3). Кераміка переважно червоно-сірого кольору, гарного випалу, поверхня ретельно заглажена, в тісті помітні домішки піску. За формою виділяються два типи горщиків. Перший тип має наступні характеристики: шийка невиразно виділена, вінця злегка відігнуті назовні; прикрашений горизонтальною врізною лінією, нанесеною пунктиром під вінцем; нижче розташовано ряд штрихованих трикутників, а під ними двома горизонтальними рядами є наколювання, нанесені паличкою (рис. 1, 2). Другий тип горщика має високу пряму шийку, орнаментовану горизонтальними відбитками шнура. Між другою та третьою лініями розташовано ряд наколювань, нанесених круглою паличкою, які утворюють на внутрішній поверхні стінки посудини «перлини». Краї вінця рівно зрізані і прикрашені зигзагом з відбитків палички (рис. 1, 1). Решта інформативного матеріалу – це фрагменти стінок посудин, орнаментованих комбінаціями з прямих і навкісних прокреслених стрічок із відбитками шнура.

У 2012 р. на поселенні біля с. Запсілля були проведені додаткові обстеження. Закладений великий шурф дозволив провести стратиграфічні спостереження. Установлено наявність культурного шару потужністю 0,25 м, що простежувався від

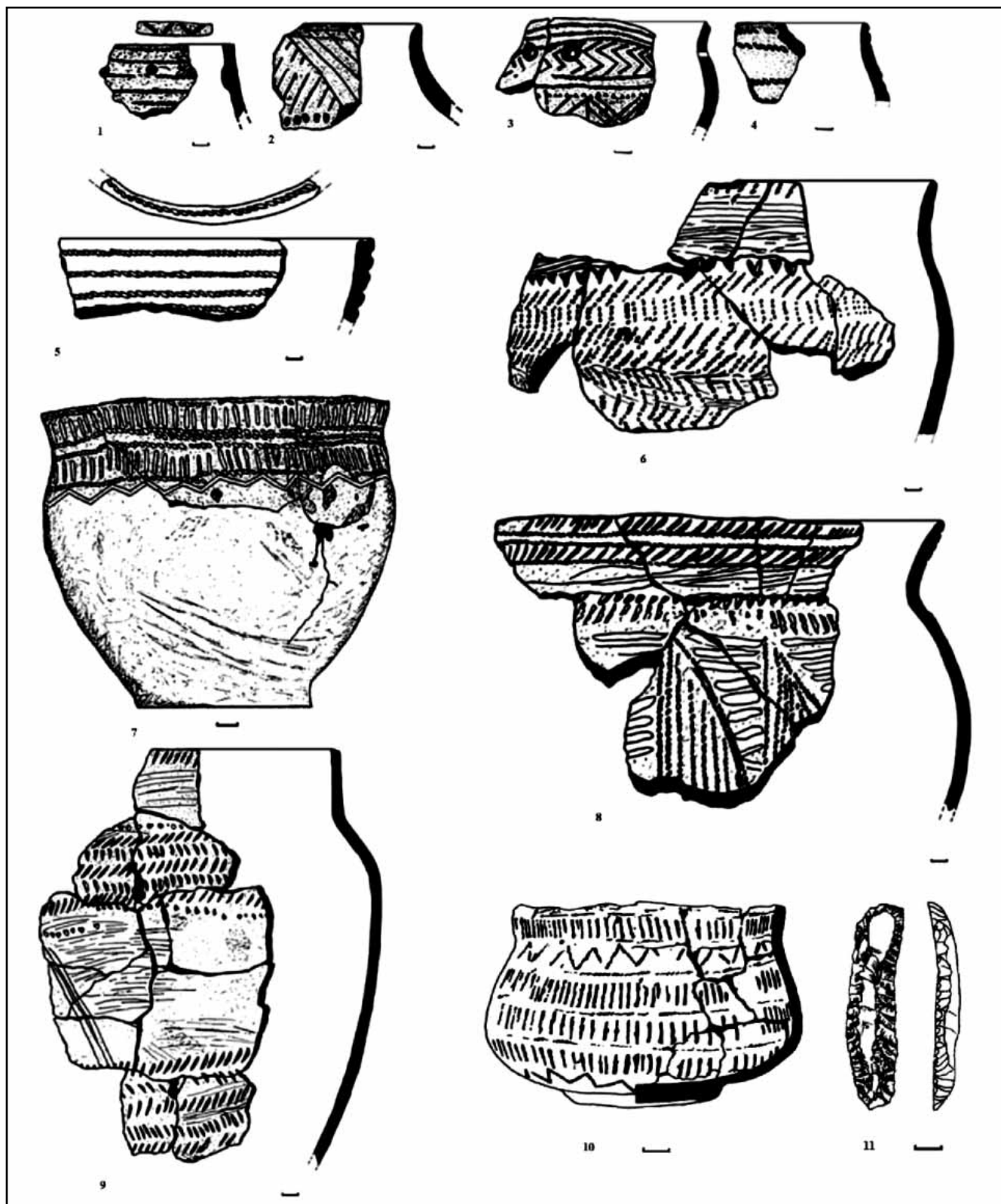

Рис. 1. Нові матеріали середньодніпровської культури у межиріччі Сейму та Псла. Поселення Запсілля (1—4); поселення Таранське (3, 5); поселення Запсілля –4 (6, 8, 9); Мутин (7); Латишівка (10, 11)

поверхні. Він був представлений сірим ґрунтом зі значною концентрацією матеріальних решток. Далі йшов передматериковий коричневий суглинок – 0,15 м і на глибині 0,4 м – глина [13].

Шурф був заповнений невеликою кількістю

пічини і кераміки. Більша частина знайдених фрагментів – неорнаментований ліпний посуд. Значна частина кераміки, вінця і стінки посудин орнаментовані (67 фрагментів). Зібрана кераміка виготовлена з глини з домішками піску

і шамоту. Орнаментовані фрагменти прикрашені різними композиціями з прокреслених ліній. Також зустрічаються фрагменти з відбитками шнура і три фрагменти з наколами паличкою. Із семи фрагментів вінець чотири належали одній посудині. Це був горщик (діаметр 16 см) із короткою шийкою і опуклим туловом, прикрашений зональним орнаментом. По зрізу вінця посудинки оздоблені горизонтальним відбитком шнура. Під вінцем розташовані ще три аналогічні відбитки, далі – ряд із вертикальних зигзагів, потім – дві горизонтальні лінії відбитків шнура, під якими ряд трикутних наколів. Завершує композицію орнамент із врізних ліній у вигляді ряду з обернених догори «ялинок», що чергуються з вертикальними лініями. Під вінцем є два наскрізні проколи, можливо, сліди ремонту (рис. 1, 3). За формою також виділяється горщик зі слабо виділеною шийкою і злегка відігнутим назовні вінцем. Посудина оздоблена чотирма горизонтальними відбитками шнура (рис. 1, 4).

Кераміка з поселення Запілля – 3 має багато спільних рис за техніко-технологічними характеристиками її виконання, формами і орнаментациєю з посудом поселень Ісковщина, Дубровка, Княжа Гора, Ходосовичі, Долинка, які дослідники (І.І. Артеменко, С.С. Березанська, М.М. Бондар, К.П. Бунятян та ін.) відносять до пізнього етапу СДК [2].

Відкрите В.А. Іллінською у 1966 р. поселення біля с. Запілля [14], у 2012 р. знову привернуло до себе увагу співробітників науково-дослідного центру «Охорона археологічна служба України» Інституту археології Національної академії наук України (ДП «НДЦ «ОАСУ» ІА НАНУ). Пам'ятка розташована на південь від села в ур. Глодове і займає край виступу тераси правого берега р. Псел. На цьому етапі поселення площею 100 x 150 м досліджувалося розвідкою, проводилися невеликі роботи шурфами. Зібрана колекція матеріалу, а також стратиграфічні спостереження, дозволили установити наявність культурного шару потужністю 0,4 м, де 0,1 м – дерновий шар, в якому зустрічалися фрагменти ліпного посуду; 0,4 м – сірий шар зі значною концентрацією матеріалів доби бронзи та поодинокими знахідками скіфського часу; 0,4 м – шар алювіального походження і на глибині 0,9 м – материковий суглинок.

Загалом на поселенні було знайдено близько 400 фрагментів посуду. Окрім кераміки, виявлено матеріал з кременю: уламки відщепів, відщепи, лусочка. Частина знахідок зазнала дії вогню. Серед виробів з кременю знайдено одну стрілку.

У керамічному комплексі з поселення переважають фрагменти вінця та стінок посуду СДК червоно-сірого кольору, гарного випалу, з домішками шамоту та піску в тісті. Для обробки поверхні ліпного

посуду використана техніка полосчатого загладжування, коли розчоси наносилися по ще вологому тулубу посудини гребінцем із кістки чи дерева як по зовнішній, так і по внутрішній поверхні посудини, причому зовнішня, як правило, була оброблена ретельніше. Часто бугрувата від розчосів зовнішня поверхня потім загладжувалася якимсь твердим знаряддям, тому розчоси, нанесені гребінцем, набували м'якіших обрисів. Розчоси мали різні напрямки – вертикальний, горизонтальний, навкісний.

За формою і орнаментациєю реконструюються три посудини. Перша посудина – горщик із прямими вінцями з добре наміченою шийкою, прикрашений зональним орнаментом: під вінцем ряд лівобічних навкісних прокреслених ліній, нижче був розташований ряд тичок від поставленої під кутом палички, під яким дві горизонтальні лінії ялинкового орнаменту, ще нижче – ряд лівобічних навкісних прокреслених ліній, паралельно якому знову проходить ряд тичок. Завершують композицію три ряди ялинкового орнаменту. Зовнішня та внутрішня поверхня посудини була вкрита полосчатим згладжуванням. Також на поверхні посудини простежуються чотири прокреслені лінії, що, вочевидь, були зроблені випадково при формуванні ще до випалу посудини. Можна відзначити, що ця посудина має нетипове для СДК профілювання (рис. 1, 9). Орнамент схожий на той, що зустрічаємо на посуді зі Стрілиці (поховання № 81) та Долинки (курган № 56) [5, с. 29, 75].

Друга посудина – горщик із короткою шийкою, відігнутими вінцями та опуклим тулубом діаметром 24 см. Орнаментований по всій поверхні; під вінцями – ряд лівобічних навкісних прокреслених ліній, нижче яких – дві горизонтальні лінії з відбитків шнура, під ними знову ряд лівобічних прокреслених ліній, нижче – одна лінія з відбитками шнура. По шийці горщика нанесений ряд тичок поставленою під кутом паличкою, далі – ряд вертикальних відбитків гребінцевого штампю. Завершує композицію орнамент зі штрихованих трикутників, виконаних відбитками шнура, що чергуються з горизонтальними широкими прокресленими лініями (рис. 1, 8).

Третій горщик має ледь виділену шийку, злегка відігнуте назовні вінце, під яким знаходиться ряд майже вертикальних відбитків гребінцевого штампю; нижче від краю вінця поверхня вкрита горизонтальним полосчатим згладжуванням. По найменшому діаметру шийки проходить ряд нігтьових у-подібних відбитків. Завершує композицію ялинковий орнамент по всьому тулову посудини. Орнаментация наносилася на ретельно заглажену поверхню. Внутрішня сторона посудини вкрита згладженими розчосами (рис. 1, 6). У 2011 р. між селами Латишівка і Пешкове Путивльського району Сумської області співробітником Державного історико-культурного заповідника у м. Путивлі

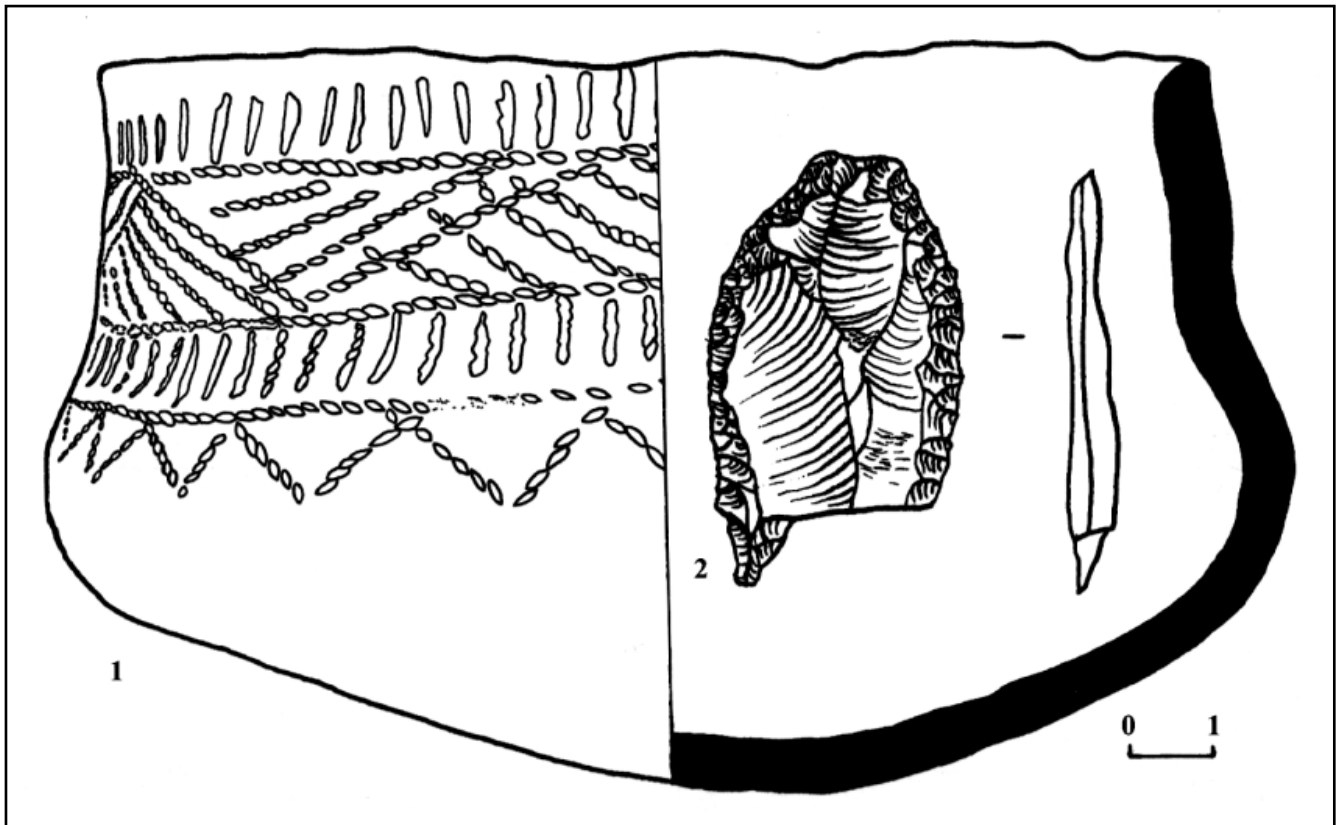

Рис. 2. Нові матеріали середньодніпровської культури з поселення Ветхе - I

випадково було знайдено горщик [17]. Посудина невисока (13 см), приземкувата, має маленьке, ледь увігнуте, дно (діаметр 8 см) і широке горло з прямими короткими вінцями (діаметр 15,5 см). Її тулуб трохи асиметричний, максимальний діаметр має нижня третина. Вся поверхня горщика прикрашена орнаментом, який розділений на шість рівних горизонтальних частин (поясів) стрічками з відбитків шнура. Перший пояс під вінчиком прикрашений вертикальними насічками, наступний – стрічкою зигзагу, далі – три пояси, оздоблені вертикальними насічками. Завершує орнамент стрічка зигзагу в придонній частині горщика. За способом орнаменту та складом тіста горщик, згідно з типологією І.І. Артеменка, належить до першої групи столового посуду (рис. 1, 10). Такі посудини зустрічаються як на поселеннях, так і в похованнях СДК [7, с. 367–369].

При повторному обстеженні на краю тераси уздовж ґрунтової дороги, що спускається в заплаву Сейму, у промоїні від стікання дощових вод, на місці, де в 2011 р. був знайдений горщик, зафіксовано ще фрагмент від нього і разом з ним знаряддя праці з кременю, кінцева скребачка на пластині з дугоподібним лезом і односторонній ретушню, що переходить на бокові краї пластини (рис. 1, 11). Аналогічні скребачки знаходять на поселеннях і могильниках середнього та пізнього етапів СДК (Пекарі, Ісківщина, Радуль). Знахідки зберігаються у фондах Державного історико-культурного заповідника в м. Путивлі [12].

Подібний горщик із крем'яним знаряддям було знайдено на поселенні Ветхе - I (рис. 2, 1, 2).

Поселення Ветхе - I відкрито в ході археологічної розвідки співробітником ніжинського краєзнавчого музею імені І. Г. Спаського О.С. Морозовим у 1993–1994 рр. Поселення розташоване в урочищі Ветхе, на відстані 0,5 км від західної околиці м. Ніжина. Пам'ятка займає підвищену ділянку на лівому березі р. Остер неподалік від об'їзної дороги Чернігів-Прилуки. Приблизна площа поселення складає 200 x 300 м, частково розорюється. Пам'ятка розташована поряд із колишньою територією Ветхоріздвянівського Красноострівського Георгіївського монастиря [15, с. 9–10]. За характером орнаменту горщик і ножевидну пластину з поселення Ветхе - I можна віднести до СДК [16, с. 281–284].

Слід згадати ще один цілий горщик – експонат Кролевецького краєзнавчого музею (фондовий номер ОФ-4645 К-924), переданий туди у 1970 р. місцевим краєзнавцем М.І. Серженком. Знахідка походить з ур. Панські грудки біля с. Мутин (Кролевецький р-н, Сумська обл.). Артефакт був виявлений на підвищенні в заплаві правого берега Сейму на глибині близько 0,8 м у розрізі під час роботи бульдозера [20] (рис. 1, 7). Посудина сірого кольору, невисока (14,5 см), має широке горло з короткою шийкою і відігнутим вінцем (діаметр 15,5 см). Денце плоске, діаметром 8 см. Тулуб асиметричний, у верхній частині прикрашений орнаментом: по краю вінця проходить уривчаста стрічка, утворена

відбитком шнура; перший пояс з вертикальних насічок, другий відокремлений від першого трьома горизонтальними стрічками з відбитків шнура; завершує орнамент горизонтальна стрічка і зигзаг.

За характером орнаменту посудину можна віднести до столового посуду пізнього етапу СДК. Найближчою аналогією йому є горщик із кургану № 1 в урочищі Сергієва Грива, дослідженого неподалік від с. Ходосовичі Гомельської області Білорусі [3].

Останні два пункти, з яких походять цілі посудини, очевидно, можна віднести до поховальних пам'яток. На середньому етапі існування СДК з'являється новий поховальний обряд – тілопокладення і тілоспалення у ґрунтових могильниках, який побутує і на пізньому етапі [2, с. 40].

Під час обстеження території довкола знахідки з Латишівки курганних насипів чи ям виявлено не було. Поблизу горщика ні кісток, ні залишків кремації не знайдено. Місцевість, де виявлено посудину і скребачку, відповідає топографічним умовам розташування ґрунтових могильників СДК. Незначна глибина (0,5 м) може вказувати, що поховання було здійснене за обрядом кремації, розмите і знищене стікаючими зі схилу дощовими водами. Ця знахідка наводить нас на думку про належність її до поховального обряду, що є характерним для поховань СДК [7, с. 367]. Можемо припустити, що і горщик із Кролевецького музею, знайдений на досить великій глибині (0,8 м), а також топографічні умови залягання можуть вказувати на її приналежність до обряду ґрунтових поховань пізнього етапу СДК, здійснених за обрядом кремації.

Об'єкти біля с. Запілля і Таранське-4 можемо кваліфікувати як поселення, про що свідчить наявність культурного шару і виявлені керамічні матеріали. Поселення Запілля – 3, розташоване на високій ділянці корінного берега Псла, належить до групи пам'яток із високою, а поселення Таранське-4 і Запілля – 4 – до пам'яток із низькою топографією.

На півночі Лівобережжя пам'ятки пізнього етапу СДК за стратиграфією часто змінюються сосницькими (Волинцеве та Мар'янівка). На нововиявленому поселенні Запілля – 3, крім середньодніпровських, було знайдено матеріали бабинської культури. Подібне явище простежується і в районі Канева на поселеннях Зарубинці III, Канів V, Селище IV та ін. [7, с. 373]. На поселенні Таранське – 4 середньодніпровським матеріалам передують лизогубівські [10, с. 231]. А на Запіллі – 4 поруч із матеріалами СДК було виявлено поодинокі фрагменти бондарихинського та скіфського посуду.

Розглянуті матеріали з виявлених пам'яток на території північно-східної України є важливими і перспективними у подальшому пошуку і дослідженнях як відкритих місцезнаходжень поселень, так і у припущенні про можливість існування поряд з ними ґрунтових могильників, характерних для цієї

спільноти. Нові дані, безперечно, розширюють ареал побутування середньодніпровської культури і значною мірою доповнюють археологічну карту пам'яток.

Посилання

1. Амбургер Н. Отчет об археологической разведке в Путивльском районе Сумской области в 1950 году // Науковий архів Інституту археології НАН України. – 1950. – № 2 в. – С. 17–19.
2. Артеменко И.И. Культуры раннего бронзового века южной полосы Европейской части СССР / И.И. Артеменко // Эпоха бронзы лесной полосы СССР / под. общ. ред. Б.А. Рибаква. – М.: Наука, 1987. – С. 37–42.
3. Артеменко И.И. Неолитические стоянки и курганы эпохи бронзы близ с. Ходосовичи Гомельской обл. БССР / И.И. Артеменко // Памятники каменного и бронзового веков Евразии / под ред. О.М. Бадера. – М.: Наука, 1964. – С. 63–65.
4. Артеменко И.И. Отчет о работе Среднеднепровской экспедиции в 1977 г. / И.И. Артеменко // НА ІА НАН України. – 1977. – № 11. – С. 35.
5. Артеменко И.И. Племена Верхнего и Среднего Поднепровья в эпоху бронзы / И.И. Артеменко // МИА. – М.: Наука, 1967. – Вып. 148. – 410 с.
6. Артеменко И.И. Среднеднепровская культура / И.И. Артеменко // СА. – 1963. – № 2. – С. 12–37.
7. Артеменко И.И. Среднеднепровская культура / И.И. Артеменко // Археология Украинской ССР / под ред. И.И. Артеменко: в 3 т. – К.: Наукова думка, 1985. – Т. 1. – С. 364–375.
8. Березанська С.С. Середньодніпровська культура / С.С. Березанська // Археологія Української РСР / за ред. В.Д. Барана, С.М. Бібікова: в 3 т. – К.: Наукова думка, 1971. – Т. 1. – С. 309–317.
9. Белінська Л.І. Звіт про археологічні дослідження на території Сумської області у 2004 році / Л.І. Белінська, М.М. Беленко // Науковий архів СОКМ. – 2004. – № 1. – С. 4–5.
10. Белінська Л.І. Матеріали неоліту-середньої бронзи з басейну р. Сейм на Сумщині / Л.І. Белінська, С.А. Теліженко // Матеріали та дослідження з археології східної України. – 2008. – № 8. – С. 231.
11. Звіт про археологічні дослідження на території Сумської області у 1999 році / Л.І. Белінська, В.Б. Звагельський, В.О. Борошнев, М.П. Нога // Науковий архів СОКМ – 1999. – № 1. – С. 6–7.
12. Звіт про археологічні дослідження на території Сумської області у 2011 році / Л.І. Білінська, О.А. Удовіченко, О.О. Білінський, Р.О. Гордієнко // НА ІА НАНУ. – 2011. – № 1. – С. 8.
13. Звіт про археологічні дослідження на території Сумської області у 2012 р. / Л.І. Білінська, О.А. Удовіченко, О.О. Білінський, Р.О. Гордієнко // НА Сумського обласного краєзнавчого музею (у друці).
14. Ильинская В.А. Отчет о разведке в Днепровском Левобережье по течению рек Псла и Сейма / В.А. Ильинская, А.И. Тереножкин // НА ІА НАН України. – 1966. – № 18. – С. 147.
15. Морозов О.С. Ніжин археологічний та літописний (за матеріалами Ніжинського краєзнавчого музею) / О.С. Морозов // Ніжинська старовина. – Вып. 6 (9). – Ніжин, 2008. – С. 5–23.
16. Пархоменко О.Г. Поселення Ветхе: археологічна пам'ятка XIV–XV ст. / О.Г. Пархоменко // П'яті Зарембівські читання. Матеріали П'ятих Зарембівських наукових читань «Українське пам'яткознавство: сучасні проблеми та тенденції», присвячені 100-річчю від дня народження академіка П.Т. Тронька, м. Київ, 15 квітня 2015 р. – К., 2015. – С. 281–284.
17. Плаксина Е.В. Археологические находки эпохи бронзы вблизи Путивля / Е.В. Плаксина, А.А. Удовиченко // МИАДЛ. – Курск: Курская городская типография, 2012. – Вып. 4. – С. 99–103.
18. Розенфельдт И.Г. Стоянка Мыс Очкинский / И.Г. Розенфельдт // КСИИМК. – 1950. – Вып. XXXI. – С. 130–131.

19. Рудинський М. Мар'янівська стація / М. Рудинський // Антропологія. Річник кабінету антропології ім. Ф. Вовка. – К., 1930. – № 3. – С. 179–190.

20. Сереженко М.І. Горщик із урочища Панські грудки: [рукопис] / М.І. СЕРЕЖЕНКО // Крелевецький краєзнавчий музей, науково-допоміжний фонд, б/н.

Гордиенко Р.А. Новые памятники среднеднепровской культуры северо-восточной Украины

В предлагаемой статье вводятся в научный оборот материалы шести новых памятников среднеднепровской культуры северо-восточной Украины. Ареал распространения культуры расширяется на север до бассейна р. Псел.

Ключевые слова: среднеднепровская культура, поселение, могильник.

Hordienko R.O. New objects of the Middle Dnieper culture in the northeastern Ukraine

The article is devoted to publishing the materials on six new objects of the Middle Dnieper culture in the northeastern Ukraine. The culture area extends south to the basin of the river Psel.

Key words: the Middle Dnieper culture, settlement, burial ground.

10.03.2016 р.

УДК 94 (477):902.2:351.853

С.Я. Ольговський

ПОХОДЖЕННЯ ФОРМ ДЛЯ ВІДЛИВАННЯ СКІФСЬКИХ НАКОНЕЧНИКІВ СТІЛ

У статті розглядаються ливарні форми для відливання наконечників стріл, які походять із двох скарбів, випадково знайдених на півночі України. Типологічно вони схожі на вже відомі форми з лісостепової зони, а також з поселень іткульської культури Приуралля, які були розвиненими ремісничими центрами і з яких відомі матриці для відливання таких ливарних форм. Це дозволяє припустити, що саме із східних районів ливарні форми поступали до скіфських ливарників у Північне Причорномор'я.

Ключові слова: ливарна форма, випадкова знахідка, наконечник стріли, скарб, майстер-ливарник.

У працях, присвячених обробці кольорових металів в Скіфії, ми неодноразово звертали увагу на спостереження Б.М. Гракова відносно артефактів, які дозволяли оцінити рівень цього ремесла [15, с. 72; 16, с. 51]. Зокрема йшлося про ливарні форми, яких, за словами відомого археолога, у довоєнний час було відомо всього три-чотири кам'яні для відливання прикрас і три бронзові для виготовлення наконечників стріл [6, с. 46]. При цьому єдиним скіфським ремісничим центром з яскравими слідами обробки металів називалось Кам'янське городище на Дніпрі, вивченню якого Б.М. Граков присвятив об'ємну монографію [7]. Така ситуація зумовила суб'єктивне розглядання співвідношення скіфських і античних пам'яток у Північному Причорномор'ї.

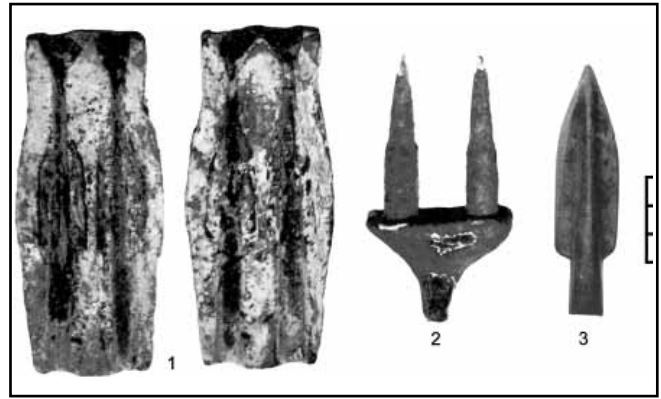

Рис. 1. Двостулкова форма зі скарбу з Полтавської обл.: 1 – ступки; 2 – фіксатор;

3 – приблизний вигляд наконечника, що відливається у формі Грецькі колонії вважались вирішальним фактором у виготовленні виробів з кольорових металів і їхньому розповсюдженні у регіоні.

З середини 50-х рр. XX ст. у дослідженні скіфських пам'яток осілого побуту, багато з яких були розвиненими металообробними центрами, стався великий прорив, який значною мірою порушив диспропорцію, що склалась у вивченні скіфських городищ і грецьких колоній, і це дозволило стверджувати, що в VII–V ст. до н. е. саме скіфські ливарники були авторами чисельних виробів із кольорових металів, які зустрічаються на території Скіфії.

На сьогоднішній день на правому березі Дніпра виразні сліди бронзолivarного ремесла виявлені на Жаботинському, Шарпівському і Мотронинському городищах в басейні р. Тясмин, поселенні Грищенці поблизу Канева. На лівобережжі Дніпра потужними ремісничими центрами були городища Більське на Полтавщині, Коломацьке, Люботинське і Полкова Микитівка на Харківщині, Книшівське і Лихачівське на Полтавщині. Крім того, у лісостеповій смузі України відомі окремі знахідки ливарних форм, тиглів, напівфабрикатів виробів, які іноді не пов'язані з конкретними ремісничими центрами.

Відомі знахідки ливарних форм і далеко за межами Північного Причорномор'я, і це не тільки форми із Семипалатинська і Пермського краю, про які писав Б.М. Граков [4, с. 77], а й ще дві форми із Мосула (Ірак) і Кархеміша (Сирія), які традиційно розцінювались лише як свідчення перебування скіфів у Передній Азії, а така оцінка досить обмежена. Більш ретельний аналіз цих знахідок дозволив дійти висновку про роботу ливарників в обозі скіфського війська в похідних умовах, що цілком закономірно, оскільки, за свідченням Геродота, кожен скіфський воїн був насамперед лучником, тому обозні майстри повинні були виготовляти велику кількість наконечників, щоб забезпечити воїнів цією важливою зброєю, і робили це на кожній стоянці, будуючи тимчасові плавильні печі [15, с. 74]. Таким же чином треба інтерпретувати і випадкові знахідки фрагментів ливарних форм на